

DESPRE O GEMĂ ROMANĂ DE LA GHERLA

Radu Ardevan

Résumé: On présente une intaille antique en verre rouge (14 × 12,5 mm), provenant de l'établissement romain de Gherla, au Nord de la Dacie romaine. La pièce se trouve dans les collections du Musée National d'Histoire de la Transylvanie et fut publiée déjà en 1960, sans être bien comprise.

Une photographie agrandie y a permis une description précise. L'image gravée représente une scène bucolique assez commune – un berger en traînant une chèvre, mais traitée d'une manière caricaturale : l'homme a une tête d'âne, tandis que la chèvre porte une tête de femme.

On n'a pas trouvé d'analogies pour ce type de représentation. Il doit s'agir d'une pièce fabriquée à la suite d'une commande spéciale, pour des raisons personnelles, dans quelque atelier provincial. La confection est à dater durant la fin du IIème siècle ap. J.-C. et le premier tiers du suivant, mais la perte du petit objet doit être survenue plus tard, vers le milieu de ce dernier siècle. C'est un produit glyptique illustrant bien le niveau culturel et artistique du monde des garnisons romaines de province, ainsi que la mode du temps.

Mots clef: gemme romain, établissement romain, Gherla

Cuvinte cheie: gemă romană, așezare romană, Gherla

În vechile colecții ale Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei se păstrează și o gemă din pastă de sticlă roșie, având dimensiunile de 14 × 12,5 mm. Cu siguranță, piesa este antică. A intrat în colecții încă din secolul trecut (prin donația lui K. Torma) și este cunoscută a proveni de la Gherla (nr. inv. 4658). În această localitate, după cum se cunoaște, a existat în anii provinciei Dacia castrul unității auxiliare *ala II Pannoniorum*, precum și un *vicus* aferent¹, iar descoperirile romane de la Gherla sunt numeroase și importante².

Gema care ne interesează acum a fost publicată mai de mult³, cu următoarea descriere:

„Figurină de femeie cu corp de animal neidentificabil întoarce capul spre stânga, privind spre o altă figură cu cap de măgar, picioare de om și corpul învelit într-o manta. Pastă de sticlă roșie, 14 × 12,5 mm, Inv. 4658”.

Ilustrația anexată (Fig. 2/39) este însă de mici dimensiuni, la scara 1 : 1, și greu de folosit.

În cadrul preocupărilor noastre pentru Gherla romană⁴, gema în discuție ne-a trezit atenția. Reprezentarea cu cap de măgar putea să ascundă o problemă interesantă, eventual chiar o atitudine ostilă față de creștinism⁵. O piesă ornamentală cu această semnificație pare o prezență posibilă aici, odată ce în așezarea romană de la Gherla a existat o comunitate creștină încă de pe la sfârșitul sec. II p.Chr.⁶. Așa că, am apreciat drept necesară o nouă abordare a

¹ Crișan *et alii* 1992, 212-215, nr. 8, 11

² Crișan *et alii* 1992, 215-216, nr. 12-15; Ardevan 1993.

³ Țeposu-David 1960, 531, nr. 50.

⁴ Protase, Gudea, Ardevan 2005, 713.

⁵ Gudea 1995.

⁶ Gudea, Ghiurco 1988, 191, nr. 1-2 și 100-101; Ardevan 1998, 34-36.

problemei. Pentru studierea gemei în discuție am folosit o fotografie digitală⁷, care a putut fi mărită corespunzător, spre a face vizibile detaliile morfologice (Fig. 1).

În mod evident, imaginea a fost realizată prin gravare în sticlă, procedeu curent în antichitatea elenistică și romană⁸. Prima observație este că, în realitate, ea este orientată invers. „Femeia cu corp de animal neidentificabil” privește de fapt spre dreapta. Probabil că publicarea anterioară a folosit un mulaj în ghips, căci și fotografia gemei prezintă aceeași inversiune⁹. Cum pe suprafața piesei apar mici zone albe, unde se află o depunere de material străin, credem că este vorba de unele resturi ale ghipsului utilizat cu acea ocazie.

Dar cea mai importantă problemă o constituie detaliile reprezentărilor.

În dreapta se distinge clar un personaj cu corp uman, așezat pe ceva (foarte probabil niște pietre) și cu ambele mâini întinse spre figura patrupedă din fața lui; atitudinea este, absolut clar, cea a unui om care mulge un animal. Se pot distinge chiar și elemente ale faldurilor veșmintelor lui. Capul personajului are însă un aspect cu totul aparte: bot prelung, de ierbivor, urechi lungi, culcate spre ceafă (poate doar din cauza spațiului foarte restrâns), iar pe gâtul lung se disting unele prelungiri ce par a sugera nu o barbă ca de țap, ci mai curând porțiuni de piele flasce. Așadar, este vorba despre un personaj uman masculin, dar cu cap de măgar¹⁰.

În stânga imaginii apare un corp de patruped, orientat spre stânga. Dimensiunile relative, poziția picioarelor și coada, mică înălțată vertical, indică indubitabil o capră, pe care personajul umanoid o mulge. Gâtul ei înălțat susține un cap întors spre dreapta, deci privind spre mulgător. Numai că acest cap are trăsături umane: este vorba de un chip de femeie, cu o coafură specifică și cu profilul destul de clar. Pe pieptul straniei reprezentări, deasupra membrelor anterioare, se pot distinge chiar și mamele umane, vag schițate.

Prin urmare, avem în față o scenă de gen, o imagine bucolică frecventă în gliptica antică târzie, cea a unui păstor ce mulge o capră¹¹. Însă cele două personaje au aspectul cât se poate de neobișnuit, apărând de fapt ca asocieri surprinzătoare de elemente anatomice și zoomorfe. Mai mult, această asociere se face în manieră opusă: dacă păstorul apare cu trup uman și cap teromorf, capra, în schimb, are corpul de animal și doar capul antropomorf.

Asemenea combinații bizare de detalii anatomice și zoomorfe se întâlnesc adesea în artele minore ale antichității elenistice și romane. Cele de pe micile pietre gravate constituie doar o parte a așa-numiților *grylloi*, reprezentări plastice insolite, cu intenții caricaturale și satirice, dar uneori chiar cu semnificații magice¹². Ca în atâtea alte situații similare, pentru cazul de față ne rămân ascunse intențiile unei asemenea reprezentări. În orice caz, nici una din cele două figuri compozite nu se poate corela cu vreun mit cunoscut. Iar personajul masculin

⁷ Executată cu multă pricepere și promptitudine de dl. Sergiu Odenie (fotograful Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca); îi adresăm și pe această cale mulțumirile noastre. Gema fiind fixată pe un panou în expoziția de bază, nu s-a putut realiza fotografierea ei din cea mai bună poziție.

⁸ Gramatopol 1982, 205.

⁹ Țeposu-David 1960, fig. 2/39.

¹⁰ În ciuda poziției urechilor, credem că botul lung exclude intenția reprezentării unui iepure.

¹¹ Krug 1975, 125; Gramatopol 1982, 207; Gramatopol 1991, 85; Dembski 2005, 40.

¹² Becatti 1959, 346; Becatti 1960, 1065; Gramatopol 1974, 25-26; Gramatopol 1982, 207-212; Dembski 2005, 42.

onocefal nu are nici o legătură cu reprezentările divinității egiptene Anubis, zeul cu cap de câine ce apare uneori în gliptica vremii¹³.

Am căutat prin colecțiile – accesibile nouă – de geme și camee antice publicate eventuale analogii. Imaginea păstorului care mulge o capră se întâlnește, în diferite variante, pe un număr mare de piese gliptice romane¹⁴. Dar nu am aflat, cel puțin până acum, nici o analogie pentru reprezentările de pe piesa prezentată cu această ocazie, nici luate separat și nici împreună, în scena mulsului caprei. Probabil că, în cazul de față, nu este vorba doar de un produs uzual de serie, ci de un obiect executat la o comandă specială a cumpărătorului.

Așa că nu dispunem de nici un element cert pentru a elucida semnificația imaginilor gravate pe suprafața acestei piese de sticlă. Doar lipsa oricărei posibile încadrări tematice și climatul cultural-artistic al epocii Principatului¹⁵ permit presupunerea că ar fi vorba doar de reprezentări caricaturale, cu intenție satirică¹⁶.

Nici datarea producerii gemei nu se poate face precis. În absența condițiilor de descoperire, nu există criterii și metode sigure pentru un asemenea demers¹⁷. Calitatea artistică a gravurii este destul de bună, chiar dacă imaginile sunt, de regulă, doar schițate prin câteva incizii profunde. Descoperiri recente arată că, deși în general arta glipticii cunoaște în epoca Principatului o evoluție artistică descendentă¹⁸, piese de calitate modestă au fost produse tot timpul, în paralel cu cele de înaltă valoare artistică¹⁹. Cum însă moda reprezentărilor caricaturale și a imaginilor sincretice atinge apogeul spre sfârșitul sec. II p.Chr. și în prima parte a celui următor²⁰, credem că și gema discutată acum poate să fi fost confecționată în același interval de timp. Faptul că provine dintr-o descoperire întâmplătoare pe cuprinsul așezării antice susține mai curând prezența ei în ultimul nivel roman, cel mai de sus, deci și pierderea ei nu mai devreme de mijlocul sec. III.

De asemenea, lipsește orice indiciu pentru stabilirea centrului producător. Se acceptă însă că ateliere de gliptică au funcționat și în provinciile romane de la Dunăre, inclusiv în Dacia²¹. Așa că și în cazul de față trebuie să fie vorba de un asemenea atelier provincial.

Atât prin calitatea materialului de fabricație, cât și prin valoarea artistică, ambele relativ modeste, gema de la Gherla prezentată acum subliniază caracterul roman provincial și specificul cazon al ambianței în care a fost utilizată. Ea nu ilustrează nici un cult anume și nici măcar vreuna din numeroasele superstiții de atunci, dar corespunde artei și modei sec. III p.Chr. din provinciile *limes*-ului danubian.

¹³ Dembski 2005, 93 nr. 417-418.

¹⁴ Zweierlein-Diehl 1973, 96 nr. 243, 109 nr. 296; Gramatopol 1974, 76, nr. 484, 33; Zweierlein-Diehl 1979, 103 nr. 1029; Krug 1980, 231 nr. 325, 235, nr. 349-350; Platz-Horster 1984, 38, nr. 9, 106, nr. 110; Zweierlein-Diehl 1991, 59, nr. 1667, 1669-1670; Gesztelyi 2000, 44 nr. 39, 70, nr. 191-193; Dembski 2005, 105, nr. 536, 113, nr. 600-604.

¹⁵ Becatti 1959, 346; Gramatopol 1991, 83-84.

¹⁶ Gramatopol 1982, 211-212; Gramatopol 1991, 88-89.

¹⁷ Krug 1980, 169.

¹⁸ Dembski 2005, 46.

¹⁹ Gramatopol 1991, 86.

²⁰ Dembski 2005, 47.

²¹ Gramatopol 1974, 29-33; Gramatopol 1982, 206.

Bibliografie

- Ardevan, R. 1993, *Circulația monetară în așezarea romană de la Gherla*, EphemNap 3, 111-122.
- Ardevan, R. 1998, *Autour de deux pièces paléochrétiennes de Gherla*, în *Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae Christianae*, Città del Vaticano – Split, 3, 29-36.
- Becatti, G. 1959, *Caricatura*, EAA 2, 342-348.
- Becatti, G. 1960, *Grylloi*, EAA 3, 1065-1066.
- Crișan, I. H., Bărbulescu, M., Chirilă, E., Vasiliev, V., Winkler, I. 1992, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca.
- Dembski, G. 2005, *Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum*, Wien.
- Gesztelyi, T. 2000, *Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum*, Budapest.
- Gramatopol, M. 1974, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles.
- Gramatopol, M. 1982, *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei și teoria culturii*, București.
- Gramatopol, M. 1991, *Artele miniaturale în Antichitate*, București.
- Gudea, N. 1995, *Über eine Tonform von Barboși mit der Darstellung einer eselköpfigen menschlichen Gestalt. Beiträge zur Kenntnis des frühen Christentums in der Provinz Moesia Inferior*, ActaMN 32, 1, 149-161.
- Gudea, N., Ghiurco, I. 1988, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea.
- Krug, A. 1975, *Römische Gemmen und Fingerringe im Museum für Vor- und Frühgeschichte Frankfurt a. M.*, Germania 53, 113-125.
- Krug, A. 1980, *Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln*, BerRGK 61, 151-260.
- Platz-Horster, G. 1984, *Die antiken Gemmen im Rheinischen Landesmuseum Bonn*, Köln.
- Protase, D., Gudea, N., Ardevan, R. 2005, *Das römische Binnenkastell von Gherla. Die Erdwallphase (106-140 n. Chr.)*, în Visy, Z. (ed.), *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003*, Pécs, 713-721.
- Țeposu-David, L. 1960, *Gemele și cameele din Muzeul Arheologic din Cluj*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Cluj, 525-534.
- Zweierlein-Diehl, E. 1973, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien*, I, München.
- Zweierlein-Diehl, E. 1979, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien*, II, München.
- Zweierlein-Diehl, E. 1991, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien*, III, München.

Radu Ardevan
 Universitatea Babeș Bolyai,
 Catedra de Istorie Antică și Arheologie
 Str. C. Daicoviciu, nr. 2,
 400020, Cluj-Napoca
 rardevan@freemail.hu

Fig. 1. Gemă romană de sticlă de la Gherla.
Fig. 1. Intaille romaine en verre de Gherla.